

XOR IJROSIDA DIKSIYANING AHAMIYATI

Nuraliyeva Zuhra Anvarovna

O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi akademik xor dirijorligi yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: dotsent **Y. M. Xusnitdinova**

Annotatsiya: ushbu maqola xor ijrosida diksiyani rivojlantirish va xorda uchraydigan diksion muammolarni bartaraf etish uchun tadqiq qilindi.

Kalit so'zlari: xor san'ati, diksiya, artikulyatsion apparat, orfoepiya, xonandalar, xormeyster, tovush, she'riy matn, intonatsiya, kompozitsiya.

“Yaxshi aytilgan so'z-uning yarim kuylanganidir”

F. I. Shalyapin

Xor san'ati – musiqa va she'riy ijodiyotni organik birlashtiruvchi san'atdir. Xor ijrochiligida she'riy matnning tinglovchilarga yetkazib berishda xor diksiyasiga– unli va undosh tovushlarning talaffuzi va orfoepiya –adabiy tilda qabul qilingan talaffuz me'yorlariga (fonetik va grammatik) rioya etilishiga bog'liq. Diksiya – lotincha “diction”- nutq, aniq so'z talaffuzi ma'nosini anglatadi. Xor talaffuzi qo'shiq ovozining eng muhim fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi, nafas olishni faollashtiradi, baland pozitsiyada tovushni shakllantirishga yordam beradi, yorqin va yaqin tovushga erishadi, energiyani tejamkorlik bilan sarflab, eng katta tovush kuchiga erishishga yordam beradi. So'zlarning va hatto alohida bo'g'inlarning talaffuzining aniq va ravshanligi ko'proq xonandaning artikulyar apparatining (og'iz, lablar, til, yumshoq va qattiq tanglay) harakatchanligiga bog'liq. Shuning uchun diksiya ustida ishlashda artikulyatsiya apparatini o'rgatish kerak. Xonandalarning og'ziga alohida e'tibor berish ham muhimdir. Ayrim so'zlarni kuylashda lablar konturi va og'izning ochilishi u yoki bu talaffuz qilinadigan unli tovushga mos kelishi kerak.

Xor diksiyasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchidan, bu qo'shiq, vokal bo'lib, uni nutqdan (kundalik va sahnadan) ajratib turadi. Ikkinchidan, bu jamoaviy. Shuning uchun uni vokal va xor deb belgilash to'g'riroq bo'ladi. Xor bilan diksiya ustida ishlaganda xormeysterlar odatda xonandalarga undosh tovushlarni iloji boricha aniq va ravshan talaffuz qilishga o'rgatishga harakat qiladilar. Lekin xonandalarni unilarni to'g'ri shakllantirish va talaffuz qilishga o'rgatish (xususan, unilarni qisqartirishni o'rgatish), nutq mantig'ining qonuniyatlari va qoidalarini o'rgatish ham birdek muhim. Qo'shiq aytishda unilarning qisqarishi turli shakllarga ega. Urg'usiz A va E dinamik ravishda zaiflashadi va fonetik jihatdan urmalilarga qaraganda kamroq yorqin talaffuz qilinadi, urg'usiz O ko'p hollarda A deb talaffuz qilinadi. Urg'usiz I “Yee” deb talaffuz qilinadi, lekin so'z oxirida u doimo bo'lishi kerak. tovush aniq. Ko'p hollarda qo'shiq aytishda E ning qisqarishi bu tovushni dinamik ravishda zaiflashtirish orqali hal qilinadi. Ikki unlining birikmasi alohida fonetik ravshanlikni talab qiladi. Bu holda urg'usiz O aniq A sifatida talaffuz qilinadi. Undosh tovushlar bir necha guruhlariga bo'linadi. Sonor undoshlar - m, n, l, r - kuylash, aniq intonatsiya qilish mumkin bo'lgan tovushlar. Qolgan undoshlar bu sifatlarga xos emas. O'zbek alifbosining oltita undoshlari ovoqli, tovush paychalarining ishtirokida talaffuz qilinadi va to'rtta yo'lashgan unli harflar: ye, yo', yu, ya bor, ya'ni yo'lashgan unli harflar “y”, “ye”- undan keying unli tovushni qo'shib talaffuz qilishdan yuzaga keladi, Ko'pgina jarangli va jarangsiz undoshlar qat'iy va bo'shashmasdan talaffuz qilinadi. Ovoqsiz ch, x, h juft ovoqli tovushlarga ega emas. Vokal-xor diksiyasining o'ziga xos xususiyati xorning barcha xonandalari tomonidan bir xil qoidalar va artikulyatsiya usullaridan foydalanishdir. Ulardan ba'zilari : Chiroyli, ifodali unli tovush chiroyli ovoz chiqaradi, aksincha, tekis unli tovushlar tekis, xunuk, unsiz tovushni hosil qiladi. Agar so'zda yoki so'z birikmasida ikkita unli yonma-yon turgan bo'lsa, u holda ularni qo'shiq aytishda birlashtirib bo'lmaydi - ikkinchi unli yangi hujumda, go'yo yana talaffuz qilingandek kuylash kerak. Qisqartirilgan unli qanchalik uzun bo'lsa, u ovoqli nutqqa shunchalik yaqinroq bo'ladi; qanchalik qisqa bo'lsa, suhbatga shunchalik yaqinroq bo'ladi. Masalan: xor

tomonidan ijro etilgan M.I. Glinka “Попутной песни” asari tez aytishni eslatib nafratdagi qisqartirilgan unlilar nutqdagi kabi noaniq talaffuz qilinadi; ohangdor epizodlarda esa to'liq va cho'zilgan. Bir tembrli unli tovushga erishish kuylash jarayonida artikulyar shaklning barqarorligi bilan chambarchas bog`liq. Iloji boricha uzoqroq aytiladigan unli tovushlardan farqli o'laroq, undoshlar oxirgi daqiqada talaffuz qilinishi kerak. Bo'g'in tugaydigan undosh keyingi bo'g'inga, so'zlar yaqin bog'langan so'zni tugallagan undosh esa keyingi so'zga qo'shiladi. Bu qoida birinchi navbatda legato qismlariga taalluqlidir; stakkato undoshlari bilan ko'chirilmaydi. Qo'shiqdagi undoshlar o'zlari yondosh bo'lgan unlilarning balandligida talaffuz qilinadi. Ushbu qoidaga rioya qilmaslik xor amaliyotida “sirg'anish” deb ataladigan narsalarga, ba'zan esa nopok intonatsiyaga olib keladi. Yakunlovchi undoshlarning noaniq, noaniq talaffuzi matnni tushunishni qiyinlashtiradi. She'riy matnni tinglovchilarga yaxshiroq yetkazish va qo'shiqning badiiy ifodaliligiga erishish uchun ba'zan undosh tovushlarning bir oz chizilgan artikulyatsiyasidan foydalanish foydali bo'ladi. Biroq, ularning talaffuzidagi "ikki barobar" va hatto “uchlik” ni qabul qilish faqat alohida holatlarda (dramatik xarakterdagi asarlar, tantanali madhiyalar) mos keladi. Xor asarlarini tez sur'atda ijro etishda so'zlarni yengil, "yaqin" va juda faol, artikulyar apparatlarning minimal harakatlari bilan talaffuz qilish kerak. Umuman, aniq talaffuzga rioya qilish sharti bilan kuylash diksiyasining tabiati musiqaning o'ziga xos xususiyatlariga, asar mazmuniga, obrazli tuzilishiga, uslubiga, janriga bog'liq. Sokin, ohangdor, lirik kompozitsiyalarda matn yumshoq talaffuz qilinadi; dramatiklarda - baquvvat, qo'pol, ifodali; yurganlarda - qat'iy, qo'shiq aytishdi. Matnning talaffuz sifatiga tovush kuchi va tessitura ta'sir qiladi. Diksion ansamblini yaratish uchun eng yaxshi shartlar xor qismlari diapazonining o'rta qismida mo'tadil tovush kuchidir. Yuqori va pastki registrlarda umumiy vokal qiyinchiliklar tufayli ovozlarning lug'at imkoniyatlari kamayadi. Muayyan xor qismi tomonidan matnning talaffuzining ravshanligi va qavariqlik darajasi ko'p jihatdan uning kompozitsiya teksturasidagi rolga bog'liq. Tematik funktsiyani bajaradigan ovoz yoki ovozlarda, bu vaqtda barqaror tovushlarda to'xtab qoladigan ovozlarga qaraganda, matnni yanada

aniqroq chiqarishi kerak. Diksiya ansamblining maxsus turlari polifonik asarlarni ijro etishda paydo bo'ladi. Bu yerda asosiy ansambl murakkabligi turli qismlarda so'zlarning bir vaqtning o'zida talaffuz qilinmasligi, og'zaki takrorlash va alohida ovozlarda so'zlarning qisqartmasidan iborat. Biroq, talaffuzning o'ziga xosligi asarning she'riy matnini ijrochi tomonidan uzatish shartlaridan biridir. Uni orfoepiya nuqtai nazaridan to'g'ri talaffuz qilish kam emas, balki undan ham muhimroqdir, chunki orfoepik me'yorlar grammatik, leksik, orfografik me'yorlar kabi inson nutqi madaniyatini va, albatta, san'atkorning, ijodkorning nutq madaniyatini tavsiflaydi. Lekin xor a'zolari va xor dirijyorlarining ifodali nutq, ifodali, badiiy so'z san'atini puxta egallashlari muhimroqdir. So'z va musiqa o'rtasidagi munosabat xor dirijyorining ko'rish sohasida doimo bo'lishi kerak bo'lgan eng muhim muammodir. Ushbu muammoni uchta maxsus savollar guruhiga bo'lish mumkin. Mazmunga kelsak, bular musiqiy tasvirning og'zaki matn tasvirlari bilan o'zaro bog'liqligi, ularning badiiy muvofiqligi darajasi masalalari. She'riy va musiqiy kompozitsiya o'rtasidagi munosabatlarga oid savollarni o'z ichiga oladi. Ekspressiv vositalar bilan bog'liq masalalar birlashtirilgan, ya'ni: ovozli deklamasiya masalalari, musiqiy va nutq intonatsiyasi o'rtasidagi munosabatlar, musiqa va nutq urg'usi va iboralarni taqqoslash. Diksiya tovushli so'zning badiiy sifati ustida ishlashning tarkibiy elementlaridan biridir. Gapni qurish mantig'i, urg'u, urg'u, pauza va umuman diksiyani to'g'ri joylashtirish, birinchi navbatda, nutqning ekspressivligi va uning semantik ta'sirini belgilaydi. She'riy matnni ovoz chiqarib aytayotganda, ijrochi musiqiy o'qishning “noto'g'riligini” - urg'uli bo'g'inlarning kuchli bo'g'inlar bilan, urg'usiz bo'g'inlarning zaif o'lchovlari bilan mos kelmasligini yumshatishga sezilmas qilishga intilishi kerak. Xormeyster, qo'shiqchi singari, qo'shiq aytish jarayonida urg'usiz bo'g'inlar ajralib turmasligiga ishonch hosil qilishi kerak (metrik musiqiy urg'u va baland tovushlarga “sakrash” ko'pincha buni qo'zg'atadi) va ta'kidlangan so'z haqiqatan ham eng muhim va zarur bo'lgan iboraning ma'nosini tushuntira olishi kerak. Demak, asarni xor bilan tayyorlash jarayonida musiqa bilan bir vaqtda adabiy matn ustida ham ish yuritish kerak. Asar mazmunini chuqur anglash, aspsiy

g'oyayasinin yuzaga chiqarish va ularni aniq ravshan diksiya irqali tinglovchilarga ifodali qilib yetkazish bilan bog'liq bo'lib, asarni xor bo'lib badiiy ijro etishning zaruriy shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh, Ro'ziyev “Xorshunoslik” Toshkent 1987
2. N. Sharafiyeva “Xorshunoslik” Toshkent 1987
3. G. Mansurova “Xorshunoslik va xor jamoalri bilan ishlash uslubiyoti”
Toshkent 2008
4. V.L. Jivov “Xor ijrosi” nazariyasi metodologiyasi amaliyoti
5. V.A. Samarina “Xorshunoslik”
6. V. Sokolov “Xor bilan ishlash”
7. R. Tursunov, B. Shomagdiyev “Xor dirijorligi”